

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра футболу

Підготували:
Чорнобай І.М.
к.фіз.вих., доцент
Хоркавий Б.В.
викладач кафедри футболу

ЛЕКЦІЯ № 3

з навчальної дисципліни

“ТіМ футболу”

для студентів 2 курсу факультету фізичної культури і спорту

**Тема: Поняття про тактику гри у футбол. Еволюція
тактичних систем гри. Послідовність навчання
тактичним діям гри у захисті і нападі**

ЛЬВІВ – 2018

План:

1. Поняття про тактику гри у футбол
2. Тактичні дії гри у захисті і нападі
3. Еволюція тактичних систем гри

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “тактика гри у футбол”.
2. Проаналізуйте тактику гри в нападі за схемою: індивідуальна, групова, командна.
3. Проаналізуйте тактику гри в захисті за схемою: індивідуальна, групова, командна.
4. Охарактеризуйте особливості існуючих у світі футбольних шкіл та стилів гри.
5. Охарактеризуйте особливості розташування та дій гравців в тактичних системах “1+4+2+4”, “1+4+3+3”, “1+4+4+2”.

1. Поняття про тактику гри у футбол. Тактика є основним змістом діяльності футболістів під час гри і важливим фактором, котрий при наявності приблизно однакових показниках фізичної, технічної і морально-вольової підготовленості футболістів обох команд забезпечує перемогу одній із них.

Оскільки футбольний матч складається із багатьох переходів від атаки до захисту і навпаки, зрозуміло, що атакувальні і захисні дії кожної команди повинні бути організованими.

Тактика – грецьке слово, що означає – мистецтво командування військом. Це частина військової стратегії. Наука про ведення бою військовими частинами або мистецтво керувати військовими частинами під час бою і організовувати їх маневрування і пересування. Це методи боротьби, які застосовуються для досягнення поставленої мети. У спорті, зокрема у футболі, слово “тактика” означає обміркований спосіб ведення боротьби з суперником в рамках існуючих правил гри, що ґрунтуються на вмінні і взаємодії гравців якнайшвидше досягти успіху в матчі і зберегти його.

Тактика гри у футбол реалізується в індивідуальних, групових і командних діях у нападі і захисті. Тактичні завдання, що стоять перед командою, вирішуються з урахуванням особливостей ведення гри суперником, стану поля, кліматичних умов.

У футбольній грі тактика і техніка взаємопов'язані. Вирішуючи, кому і яку віддати передачу, застосувати обвідку суперника чи використати партнера, коли доцільно узяти на себе ініціативу, гравець використовує своє тактичне мислення. А здійснюючи після прийнятого рішення саму дію, він демонструє свою технічну майстерність. Таким чином, техніка є засобом перетворення у дію тактичних задумок гравця, інструментом тактики і підпорядковується їй. Тобто техніка слугує основою тактичної майстерності.

Доцільна організація атакуювальних і захисних дій команди досягається чітким розподілом функцій між окремими гравцями і групами гравців.

У сучасному футболі гравці діляться за функціональними обов'язками на воротарів, гравців лінії захисту, гравців середньої лінії, гравців лінії нападу.

В той же час ігрова спеціалізація футболіста висуває підвищені вимоги до універсальності його підготовки. Це означає, що усі однаково мають виконувати її.

2. Тактичні дії гри у захисті і нападі.

Кожний футболіст повинен належним чином виконувати усі технічні прийоми гри і грамотно діяти в атаці і обороні в залежності від ігрової ситуації.

Організованість у діях команди багато в чому залежить від чіткого розподілу функцій між футболістами.

Воротар повинен досконало володіти технікою гри, уміти правильно вибирати місце, швидко оцінювати обстановку, миттєво визначати напрямок, траєкторію і швидкість руху м'яча, рішуче і вміло керувати обороною. Йому треба поєднати гру "у воротах" з діями "на виходах". Воротар – перший організатор атак.

Захисники повинні вільно володіти всіма елементами техніки гри, уміло протидіяти супернику з м'ячем і без нього, своєчасно взаємодіяти при організації оборони й атаки.

Основні вимоги до граючого в захисті: колективно й індивідуально вміло діяти в зоні; своєчасно протидіяти передачам і ударам по воротах, успішно вести боротьбу за верховий м'яч; правильно здійснювати страховку партнерів і воротаря; чітко взаємодіяти, створюючи штучне положення "поза грою".

При організації нападу захисники повинні: відкриватися для отримання м'яча від воротаря; після оволодіння м'ячем своєчасно і точно виконувати передачі партнерам; несподівано відкриватися на фланзі чи підключатися в центрі; уміло виконувати подачу чи “простріл” із флангу; завершувати атаку ударом по воротах.

Гравці середньої лінії повинні вміти організовувати атаки, завершувати їх і переходити до оборонних дій на високому рівні виконавської майстерності.

Основні дії в нападі: організація переходу від захисту до нападу і подальший розвиток атаки; забезпечення раптовості в розвитку атаки за допомогою переведення м'яча на фланг і швидкісного маневру у відкриту зону; контроль середини поля й активна участь у завершенні атак.

Основні дії в захисті: протидія швидкому розвитку у відповідь атаки суперника за допомогою контролю за ближнім у даній зоні чи персонально закріпленим суперником; протидія передачі й ударам по воротах; страхівка партнерів і взаємодія з ними.

Нападаючі повинні вміти поєднувати індивідуальні і групові дії, правильно вибирати позиції, виконувати завершальні атаки в умовах постійного єдиноборства.

Основні дії в атаці: розташування на грані положення “поза грою” і своєчасний відхід назад для отримання м'яча; швидкісний маневр по флангу з подальшою передачею чи прострілом м'яча у штрафний майданчик; активна участь у завершенні атак.

При переході в оборону нападаючі контролюють дії захисників чи вступають у єдиноборство з найближчим суперником, котрий володіє м'ячем. У захисті беруть участь залежно від ситуації.

Тактика гри у футбол реалізується в індивідуальних, групових та командних діях у нападі і захисті.

Тактика гри безперервно вдосконалюється в результаті постійної боротьби нападу і захисту. Саме ця боротьба – головна сила розвитку тактики футболу.

Тактика нападу. Атаки здійснюються як одним, так і кількома гравцями. Індивідуальна атака складається з ведення м'яча, обведення, фінтів і звичайно завершується ударом по воротах або передачею м'яча партнеру. Цим способом атаки гравці користуються тоді, коли колективні дії неможливі або ускладнені (масований захист, щільне прикривання гравців тощо). *Індивідуальна тактика нападу* – це система індивідуальних цілеспрямованих дій футболіста, які засновані на його вмінні з декількох можливих рішень в даній ігровій ситуації обрати найбільш доцільне. Вона включає дії з м'ячем та дії без м'яча.

Групова тактика. Більшість тактичних завдань вирішує взаємодія двох або декількох гравців, об'єднаних виконанням тактичної комбінації. Вся гра складається з ланок таких комбінацій і протидій їм. Комбінації бувають заздалегідь підготовленими в процесі тренувань та імпровізованими – які виникли в ході матчу. Засобами здійснення групових атак є подачі, прийом м'яча, виходи гравців на вільні позиції, з використанням швидкості пересування гравця, або застосування фінтів, щоб завести суперника в оману та відірватися від нього.

Подачі і удари спрямовані партнеру або на ворота.

Розрізняють подачі або передачі м'яча по довжині поля (повздовжні), косі чи діагональні, поперечні, довгі (на 25 – 30 і більше метрів), середні (на 15 – 20 м), короткі (на 5 – 10 м). Крім того, подачі виконуються ще низом (по землі). Напіввисоко (висотою від колін до голови), верхом (вище голови), а також вперед і назад.

Прийом м'яча особливу важливість набуває на нерівній поверхні поля.

В таких умовах краще користуватися передачами верхом з метою виграти час для впорядкування гравців оборони.

Для проведення атаки гравцям потрібно:

- враховувати чинник часу;
- зважати на прискорення темпу гри;
- плавно проводити атаки в умовах вільної гри у відповідному ритмі;
- застосовувати швидку техніку;
- досягати чисельної переваги на окремих ділянках поля;

- застосовувати різноманітні варіанти тактичних комбінацій;
- діяти за принципом “усі в атаці, всі в захисті”;
- використовувати можливості розігравати чого гравця.

Командна тактика нападу представляє собою організацію колективних дій усієї команди для вирішення задач атаки. При будь-яких тактичних системах командна тактика реалізується швидким або поступовим розгортанням нападу.

Найбільш ефективним способом атакуючих дій команди є швидкий напад. Переваги швидкого нападу полягають у тому, що у суперників у цьому випадку немає достатньо ігрового часу на перегрупування сил у захисті. Дії атакуючих максимально насичені елементами неочікуваності, гравці діють на високих швидкостях. Вони багато маневрують по полю і намагаються вивести, за допомогою великої кількості передач, одного із партнерів на ударну позицію.

Після того, як команда оволоділа м'ячем у ході ігрового епізоду, можна виділити три фази швидкого нападу:

початкова фаза – перехід від оборони до атаки: повернення гравців, які приймали участь у захисті, на свої місця у лінію атаки, швидка передача м'яча тому, хто знаходиться попереду;

розвиток атаки – здійснення прориву оборони суперників до того, як вони встигнуть посилити та організувати дії по нейтралізації атаки.

Завершення атаки – створення гольової ситуації і удар по воротах.

Тактика захисту. Гра в захисті передбачає організацію позиції і дій гравців з метою запобігти або ускладнити атакуючим можливість наблизитись до воріт і нанести точний удар. Усі дії команди, що захищається є відповідними на дії атакуючих і зумовлюються особливостями тактики суперника. Гра в обороні різноманітна, багатопланова і спрямована на захист воріт, на активну боротьбу за оволодіння м'ячем і організацію успішної атаки.

Індивідуальна тактика. Ефективність захисту багато в чому залежить від індивідуального вміння кожного гравця діяти проти суперника – як того, хто

володіє м'ячем, так і без нього. Футболісти, діючи проти гравця, котрий не володіє м'ячем, у захисті здійснюють закривання й перехват.

“Закривання” – це переміщення гравців команди, яка захищається з метою заняття правильної позиції, яка заважає супернику отримати м'яч.

“Перехват” – це своєчасний, випереджальний вихід до м'яча гравця команди, котра захищається для зриву атакуючих дій суперника.

Діючи проти гравця, який володіє м'ячем, гравець прагне:

- відібрати м'яч;
- не дати виконати передачу;
- не дати вийти супернику з м'ячем на ударну позицію.

Групова тактика. Основою реалізації групової тактики у захисті є організована взаємодія двох або більше гравців для допомоги партнерам або руйнування комбінацій суперника.

До способів взаємодії двох гравців у захисті відносяться страховка, протидія комбінації “в стінку” і “схрещування”.

До способів взаємодії декількох гравців відносяться спеціально організовані протидії, а саме побудова “стінки” і створення штучного положення “поза грою”.

Командна тактика у захисті зводиться до організації колективної взаємодії, що дозволяє успішно відбивати атаки суперника і після цього переходити в наступ. На оборонному етапі цих дій необхідно швидко сконцентрувати сили в небезпечній зоні, перегрупуватися й забезпечити взаємостраховку захисних ліній.

В залежності від структури і характеру атакуючих дій командні дії в обороні містять захист проти швидкого нападу і захист проти поступового нападу.

Командні дії в обороні діляться на персональний, зонний і комбінований захист.

Персональний захист – це організація оборони з відповідальністю кожного гравця, який обороняється за дорученого йому суперника. Основна

мета персонального “тримання” гравця заключається в тому, щоб уповільнити його дії і ускладнити взаємодію з партнерами.

Зонний захист – це тактичний спосіб гри в захисті, при якому кожний із гравців контролює певну ділянку поля і вступає у боротьбу за м’яч з будь-яким суперником, який знаходиться у його межах.

Необхідним елементом при зонному захисті є взаємодопомога партнера у вигляді чіткої страховки і своєчасної “передачі” підлеглих гравців один одному.

Комбінований захист є у сучасному футболі найбільш поширеною і раціональною тактикою гри у захисті. Вона гармонійно поєднує принципи персонального і зонного захисту гри. При цьому одні гравці можуть по завданню опікати тільки своїх суперників, а інші – переважно грати у зоні.

Поєднання цих двох методів можливе також у гри одного гравця. Таке уміння збагачує арсенал захисних дій команди і підсилює їх.

3. Еволюція тактичних систем гри. *Система гри* – це основний спосіб гри команди, який визначає особливості розташування і пересування гравців за завданням, встановленим за позиціями в атаці і захисті, спрямованими на досягнення мети. Система гри не дає точних вказівок, як діяти, але окреслює рамки дій, особливості розташування сил на полі з конкретними ігровими функціями, що впливають з рівня здібностей і підготовленості гравців та якості виконання ними одержаних завдань. Гра у футбол – це спортивний поєдинок команд, що намагаються реалізувати під час гри тактичні завдання, які, на їхню думку, є вирішальними для здобуття перемоги. Під час гри захист протистоїть атаці. Ці дві фази мають однаково важливе значення в ході матчу.

Протягом гри футболістам доводиться безперервно розв’язувати основні й специфічні тактичні завдання атакуючого й оборонного характеру, що впливають з їхніх функцій в рамках розробленого на гру плану. Гра як в захисній, так і в атакуючій фазі вимагає від гравців оперативного розв’язання ігрових ситуацій, використання для цього різноманітних тактичних засобів. Тому і йдеться про тактику гри в обороні та в атаці. Вона має бути скоординованою, і тому в обох цих фазах для правильного розв’язання завдань

гравцями використовуються фізичні та технічні можливості за мінливих умов гри.

Система “п’ять в лінію”. Класична розстановка гравців була вперше розроблена англійським клубом “Ноттінгем Форест” у 80-х рр. того століття. Її назва прийшла від форми розстановки гравців передньої лінії.

При цій системі у команді було два захисники, три півзахисники і п’ять нападників. Така побудова гравців позаду давала змогу одному із захисників переміщуватись уперед з метою “зламати” гру, або, точніше, створити штучне положення “поза грою”. Але поступово футбол почав втрачати свою привабливість із-за того, що більша частина зустрічей закінчувалась безрезультатно. Потрібні були радикальні міри, щоб оживити футбол. У 1925 р. Міжнародна федерація футболу внесла зміни у трактування пункту правил гри про положення “поза грою”. Тепер уже атакуючому гравцю в момент йому передачі м’яча достатньо було мати перед собою не трьох суперників, а двох .

Перші роки після зміни правил пройшли під знаком повної переваги нападу над захистом. Отримавши свободу маневру по довжині майданчика, нападники стали доволі легко проходити до штрафної площі і забивати голи. Необхідно було шукати ефективні засоби захисту воріт.

Система “дубль-ве”. У 1932 р. тренер англійського клубу “Арсенал” Чепмен відтягнув назад центрального півзахисника, щоб укріпити оборону найбільш небезпечної зони перед воротами, перетворивши його у центрального захисника. Це, безумовно, потягнуло за собою зміни у розташуванні інших гравців і посприяло основою для розробки нової тактичної системи, як отримала всезагальне визнання як система трьох захисників.

Так, у середині поля “з’явився магічний квадрат”, який вміщував двох напівсередніх і двох півзахисників. Саме ця четвірка організовувала як атакуючі, так і захисні дії команди.

На деякий час встановилось збалансоване співвідношення сил атаки і оборони. Але у зв’язку з тим, що ламати завжди легше, ніж створювати, через деякий час перевага опинилась на боці захисту.

Система “1+4+2+4”. Систему першими застосували бразильці на чемпіонаті світу в 1958р. у Швеції . Важливо підкреслити, що у подібному розташуванні грали угорці під час своєї найвищої слави (1951 – 1956). Ця система значно змінила завдання всіх гравців. Воротар, крім захисту воріт від ударів суперника, керує діями захисників і розпочинає швидкі атаки своєї команди. Захисники прикривають крайніх нападаючих суперника і ще взаємодіють з іншими гравцями оборони та підключаються до атак своєї команди в глибині половини поля суперника.

У зоні штрафного майданчика центральні захисники персонально прикривають центральних нападаючих суперника, а далеко від воріт вони діють за зонним принципом. Забезпечується і взаємне підстрахування в обороні.

Півзахисники прикривають півзахисників суперника та беруть активну участь як в захисних, так і в атакуючих діях команди. Вони є провідними організаторами гри, і, власне, якщо необхідно, уповільнюють або прискорюють темп гри.

Головне завдання крайніх нападаючих – атакувати ворота суперника, створювати позиції для ударів по воротах для себе або для партнерів по команді. Змінилися їхні обов’язки і в оборонних діях. Тут вони прикривають захисників суперника на їхній половині поля, а якщо потрібно, відходять до власних воріт.

Центральні нападаючі є головною ударною силою. Вони завершують свої дії ударами по воротах. Від них вимагається й уміння гати без м’яча (рухомість, зміна позицій).

У системі “1+4+2+4” в атаці та обороні бере участь до восьми гравців, що свідчить про її перевагу над системою “дубль-ве”.

Система “1+4+3+3” характеризується забезпеченням середини поля трьома конструктивними гравцями, завдяки чому створюються передумови для комбінаційної гри, питома вага якої розподіляється між захистом і півзахистом.

Система “1+4+4+2” широко відома і практикується з великим успіхом.

Гравці розташовуються у три лінії: лінія захисту із чотирьох гравців, середня лінія також із чотирьох і лінія нападу – із двох.

Сучасні тактичні системи. Одним із головних спрямувань розвитку сучасного футболу є тенденція посилення атакуючого потенціалу команди за рахунок підвищення мобільності гравців, їх універсалізації і більш чіткої організації гри.

На X чемпіонаті світу з футболу (1974) отримали визнання нові принципи побудови гри, тобто принципи тотального футболу. Під тотальним футболом розуміються організовані дії усіх гравців, їх велика активність у будь-якому атакуючому і захисному епізодах. Суттєва риса тотального футболу – універсалізм гравців. Як і раніше, усі гравці займають певні ігрові позиції. Але, граючи у рамках певної тактичної системи, футболісти обмірковують і розвивають свою гру, обираючи райони дії за своїми можливостями. Вони знаходяться у безперервному русі, діють імпровізовано і здатні змінити характер гри у потрібному для команди напрямі дуже швидко.

Висока швидкісна техніка, уміння варіювати темп гри (аритмія), маневреність – ось індивідуальні технічні і тактичні якості гравців, які сприяють стиранню відмінностей між окремими лініями, дозволяють здійснювати взаємозамінність гравців.

Характерним для сучасного футболу є те, що атака і оборона носять масований характер і добре співвідносяться з індивідуальними методами гри. Чітка взаємозамінність гравців різних ліній дозволяє без втрат для оборони успішно використовувати в атаці гравців середньої лінії і флангових гравців.

Індивідуальні дії у сучасному футболі все більше і більше підпорядковуються колективній грі. Але це зовсім не принижує гідності індивідуально сильних гравців, які стають лідерами команди. Та й імпровізація носить тепер не тільки індивідуальний, але і колективний характер, що робить неочікуваними командні дії і дезорганізує суперників. Прагнення вести атаку у стилі колективної імпровізації приносить успіх лише тоді, коли у команді є виконавці належного рівня.

Однією з головних причин появи нових тактичних систем гри є пошук

такого розташування гравців, коли навантаження на них розподілялось би рівномірно; коли значно збільшувалась би оперативна глибина і ширина наступальних і оборонних дій команди; коли атака і оборона плавно переходили одна в одну, посилюючи активність гравців у оборонних і атакуючих діях.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основні:

1. Андреев С. Н. Футбол – твоя игра : кн. для учащихся сред. и ст. классов / С. Н. Андреев . – Москва : Просвещение, 1988. – С. 31–72.
2. Віхров К. Л. Футбол у школі : навч.-метод. посіб. / К. Л. Віхров – Київ : Комбі ЛТД, 2002. – С. 61–84.
3. Зациорский В. М. Физические качества спортсмена / В. М. Зациорский. – Москва : Физкультура и спорт. – 1966. – 200 с.
4. Келлер В. С. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів / В. С. Келлер, В. М. Платонов. – Львів : Українська Спортивна Асоціація, 1992. – 269 с.
5. Келлер В. С. Соревновательная деятельность в системе спортивной подготовки / В. С. Келлер // Современная система спортивной подготовки. – Москва, 1995. – С. 41-50.
6. Ріпак І. Футбол : навч. посіб. / Ігор Ріпак. – Львів : Ліга-Прес, 2010. – 224 с.
7. Соломонко В. В. Футбол : підруч. для студ. вузів фіз. виховання і спорту / Соломонко В. В., Лісенчук Г. А., Соломонко О. В. – Київ : Олімпійська література, 1997. – С. 19–64.

Допоміжні:

8. Виноградський Б. Ефективність виконання стандартних положень у футболі [Електронний ресурс] / Виноградський Б., Дулібський А., Хоркавий Б., Колобич О. // Спортивна наука України. – 2016. – № 3(73). – С. 9–14. – Режим доступу: <http://sportscience.ldufk.edu.ua/index.php/snu/article/view/421/405>
9. Вплив проявів швидкісних якостей футболістів на ефективність виконання стандартних положень [Електронний ресурс] / Виноградський Б.,

Дулібський А., Хоркавий Б., Колобич О. // Спортивна наука України. – 2016. – № 5 (75). – С. 28–39. – Режим доступу: <http://sportscience.ldufk.edu.ua/index.php/snu/article/view/451>

10. Дулібський А. В. Техніко-тактична підготовка юних футболістів / А. В. Дулібський, Й. Г. Фалес. – Київ: ФФУ, 2001. – 61 с.

11. Ігри та ігрові вправи техніко-тактичного характеру в підготовці футболістів / Фалес Й. Г., Огерчук О. Ф., Колобич О. В., Дулібський А. В. – Львів, 1999. – 112 с.

12. Карпа І. Я. Структура фізичної підготовленості кваліфікованих футболістів на етапі підготовки до вищих досягнень / Карпа І. Я. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 9. – С. 53–56.

13. Карпа І. Характеристика основних напрямків техніко-тактичної підготовленості кваліфікованих футболістів у відповідності до сучасних умов розвитку футболу / Карпа І., Лапичак І., Когут Т. // Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів, 2014. Вип. 118 (4). – С. 65–69.

14. Карпа І. Я. Форми проведення тренувальних занять у навчально-тренувальному процесі кваліфікованих футболістів / Карпа І. Я. // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2018. – Вип. 5. – С. 215–221.

15. Колобич О. Особливості техніко-тактичної підготовки юних футболістів на полях зменшених розмірів / О. Колобич, Б. Хоркавий, Й. Фалес // Актуальні проблеми здоров'язберігаючих технологій у навчальних закладах : матеріали III – Міжнар. наук.-пр. конф. – Чернівці, 2014. – С. 460–464.

16. Оцінювання психо-фізіологічних станів у спорті / Георгій Коробейніков, Євген Приступа, Леся Коробейнікова, Юрій Бріскін. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 311 с. – ISBN 978-966-2328-59-2.

17. Приступа Є. Українські народні рухливі ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика / Є. Приступа, О. Слімаковський, М. Лук'янченко. – Дрогобич : Вимір, 1999. – 449 с.

18. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. / Под ред. Ю.Д. Железняка, Ю.М. Портнова. – Москва :

Академия, 2002. – С. 390–419.

19. Футбол в коллективах физкультуры / под ред. А. Д. Брейкина. – Москва : Физкультура и спорт, 1979. – С. 21–42.

20. Футбол : учеб. для физ. ин-тов / под ред. Казакова П.Н. – Москва : Физкультура и спорт. – 1978. – С. 23–59.

21. Чанади А. Футбол. Тренировка / А. Чанади ; пер. с венг. – Москва : Физкультура и спорт, 1985. – С. 95–104.

22. Чорнобай І. М. Швидкість виконання технічних прийомів з м'ячем студентами спеціалізації „футбол” ЛДУФК / Чорнобай І. М., Ріпак І. М., Кузь Т. В. // Здоровий спосіб життя : зб. наук. ст. – Львів, 2009.

23. Юный футболист : учеб. пособие для тренеров / под ред. А.П. Лаптева, А. А. Сучилина. – Москва : Физкультура и спорт, 1983. – С. 65–88.

24. Football training as a factor improving psycho-emotional state of schoolchildren with mental development deviations / Y Imas, O Borysova, I Kogut, M Yarmolenko, V Marynych, O Shlonska // Journal of Physical Education and Sport. – 2018. – Vol. 5. – P. 234 – 238.